

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN ROMAN DÜNYASI «İNSAN MEDDÜCEZİRİ»

Rauf MUTLUAY

Önce iki uzak gençlik anısından yola çıkayım. Boğaziçi'nin beton yığımlarıyla dolmadığı, Emirgân'm Çınarlı gölgesinde yalnızca bir iki küme edebiyatçının toplandığı, «Kahveci ebanced, asil, efendi» diye arkadaş (M. Kaya Bilgegil) dizelerinin yazıldığı İkinci Dünya Savaşı yıllarını... Sanatlarına duyduğumuz doğal saygıyla kişiliklerini yakından tanımak, söyleşilerini eğitilerek dinlemek, bize hocalık etmiş kişilerin hoşgörülü kabullerine sığınarak masalarında yer bulmak hakkıyla o edebiyatçılar topluluğuna kıyısından, köşesinden sokulurduk. Hilmi Ziya Ülken'in romanlarının yayın yıllarında, o yokken ondan söz açan rahmetli Faruk Nafiz Çamlıbel'in sözlerini hiç unutmamışım: «Bir süre aynı evde kalmıştık. Hilmi Ziya uzun uyumazdı. Biz yatar, kalkar, onu hep masa başında çalışırken bulurduk. İnanın, sandığını karıştırırsanız en az on, onbeş romanı çıkar...»

Fakülte koridorlarında saygıyla selamladığımız bir sosyoloji-felsefe profesörü ve en az on, on beş ciltlik bir roman dizisinin sahibi olan yazarlık birikimi. O günden sonra rahmetli Ülken'e hep daha başka bir hayranlıkla baktığımı iyi hatırlıyorum.

Arkası var. İstanbul Erkek Lisesinin Ed./C şubesinde rahmetli Hakkı Süha Gezgin'den İsmail Habib Sevük'ün «Türk Teceddüt Edebiyatı»nı izliyorduk. Yalnızca ilginç sorularla coşan, soru olmadığı zaman bizi kitabın toplu okunuşuyla başbaşa bırakan bir tutumu vardı. Karamazof Kardeşler'i onun çevirisinden okumuştum. Okurluk hevesimi yürek-

lendiren, «hadi sor bakalım bir şeyler!» diyerek arasıra edebiyat niyetlerini kışkırtan özel bir ilgiyi kullanırdı birkaç öğrencisine. Bir dersin zil yakınında Hilmi Ziya Ülken'in «Posta Yolu» romanında okuyup iyi anlayamadığım bir tümceyi gösterdim kendisine. Uzun yıllar aklımda yanlış tutmuşum o sözleri. Dostlarıma birkaç kez anlattığım biçimiyle şöyleydi: «Manevî varlığını kurtarmak için maddî yanını çarmıha geren Tolstoy ahlâkı...». Ağzılığım temizlemekte olan Hakkı Süha, gözlüğünün altından şöyle bir baktı sayfaya; ağzını açmaya fırsat kalmadan.. çaldı zil. «Konuşuruz» dedi ve gitti. Öğrenci şımarıklığı.. Bazı arkadaşlar, içinden çıkılmaz bir soru yöneltmekle sanği Hocayı bir suskunluk köşesine sıkıştırmışım gibisine övdüler beni. Olacak şey mi? Aynı gün öğle sonu çalışmasında (o da rahmetli) Orhan Seyfi Orhon'un gözetiminde başka bir sınıftaydık. Kapıda heybetli bir gölge belirdi: «Orhan! Bir dakika müsaade eder misin? Rauf'a bir kitap vereceğim». Ve ben Hocamın hediye ettiği Tolstoy'un Serge Baba adlı kitabındaki o adı taşıyan hikâyeyi, hemen o etüd saatinde okudum; Hakkı Süha'nın gösterdiği büyük ilgiye sığınarak.

Hikâyenin kahramanı Serge Baba, bozkırda tek başına yaşayan bir ermişti; ama onun bir aşık kırılışıyla ortadan kaybolan eski bir çar yaveri olduğu söylentileri dolaşıyordu. Ünlü yosmalardan biri, dünyadan vazgeçmiş bu ermişi dişiliğinin esiri yapabileceğini ileri sürüyor, Serge Baba'ya bu durumun denenmesi için bir tuzak hazırlanıyordu. Islak elbiselerini ocak başında çıkararak yosma, çıplaklığının bütün çekiciliğini Serge Baba'ya sunuyor ve onun tam yenilgiye uğrayacağı bir zayıflık anının ardından yeniden toparlanarak o güzel çıplaklığa kayıtsız kalışı karşısında bozguna uğruyordu. Ne olabilir bir saniye içinde? Niçin bu kızışmış yakınlık, bir anda tam bir ilgisizliğe dönüşebilir? Kadının sorularının cevabı kapı dibindeki kütükte duran kesilmiş bir parmaktır. Ve Serge Baba, şehvetine tutsak olacağını sandığı son saniyede baltayı eline indirerek kendisine çekilmez bir acı sağlamış, böylece uyanan erkekliğinin yenilme olasılığını o maddi ıstırapın önceliği ardına atmıştır. Anlamıştım artık Hilmi Ziya Ülken'in tümcesini: İnsan, bütün isteklerine gem vurabilir, kendisini bilerek bazı eğilimlerden uzakta tutabilir, zayıflıklarını iradesinin içine hapsedebilirdi.

Aradan otuz sekiz yıl geçmiş. «Posta Yolu»nu yeniden okurken 85. sayfada buldum aradığım paragrafı; hatırımda kaldığı gibi değil ama gene de çok yakınmış: «Seniha, hareketleri serbest görüldüğü halde en çok ihtibaslı olan kızlardandı (İhtibas: habs'den, tutulma, tutukluk). *İki yıldır şuurunu çarmıha geren Tolstoy aşkı, gençliğin tabii meyvelerini onda kurutuyordu.* Babasına karşı kinde, erkekten ve hırstan nefreti toplamıştı. Bu hal onu daima roman içinde yaşatıyordu: Siberya gibi nihayetsiz bir yol, istekle gidilen menfâ, bir uzlet ve kefareet haccı bekliyordu. Bu yol, bir kefareet yolu değil mi?...»

On altı yaşında okumuşum Posta Yolu'nu; o günden beri Hilmi Ziya'yı hep bir edebiyatçı saymış, yazı ve konuşmalarımında onun romanlarından iştahla söz etmişimdir. Yazık ki sandığını karıştırmak, Çamlıbel'in tanık olduğu o sürekli çalışmaların öteki ciltlerini bulmak şansından yoksunuz. Yeni Türkiye'nin kuruluş ve kurtuluşunu bir dizi romanla saptadığından hiç şüphe etmediğim Ülken'in öteki ürünleri aranıp değerlendirilemez mi acaba? «*Böyle bir musikiyi örten ölüm/Bir teselli bırakmaz insanda/Düşülür bir hayale zevk alınır/Belki hâlâ o besteler çalınır/Gemiler geçmeyen bir ummanda*». Bu umudu yaşatmak istiyorum; yaşıyorum içimde.

Çünkü geçen haftaki bir cenaze görevi sırasında sayın Şükriye Tütengil rastlaştığımız ince bir hanıma beni takdim etti. Hilmi Ziya Ülken'in kızı, dedi. Bir konferansında babasının romanlarından söz açtığımı dinlediğini, evde ilettiğini, rahmetli Ülken'in beni bulmak istediğini, arayıp bulamayınca üzüldüğünü.. söyledi. Öyle yerindim ki. Acaba bir ilişki kurabilseydik neler söyleyecek, neleri gösterecekti bana. Yaşam böyledir işte: Süreklilikle pişmanlıklar, yakmılar, yerinmelerle birlikte yaşarız. Ne demişti Pir Sultan Abdal: «*Cehennem yerinde hiç ateş yoktur/Herkes ateşini bile götürür.*»

Bu eski — ama hâlâ taze — gençlik anılarının kapısından konuma giriyorum artık. «*İnsan Meddücezri*» genel başlığını taşıyan — bütününü göremediğimiz — bir dizi romanın elimizdeki iki cildine. Onların özüne, değerine, planına, konularına, amaçlarına... (Adlarını saydığım bütün o büyük ölüleri her zaman rahmetle anarak..).

İlk yayımlanan cilt, dizinin üçüncüsü olan «*Posta Yolu*»-dur. Hem dış, hem iç kapakta 1941 yılı gösteriliyor; ayrıca bir sunu: «Bu kitap, İnsan Meddücezri adıyla yazmakta olduğum seri romanın bir parçasıdır. Böyle olmakla beraber, her parça gibi bu da (dizgi ve düzelti yanlışı var: buda diye yazılmış) mevzu, (virgülü ben koyuyorum) üslûp bakımından müstakildir. Hepsi bir araya geldiği zaman aralarındaki bağ anlaşılacaktır.»

«Romanı 1935-36'da yazmış ve o zamandan beri (aslında beri bitişik dizilmiş) üzerinde birçok (ayrı yazılmış) tadilat yapmışım. Önce gazetelerde (gazelerde diye dizilmiş) neşrini düşündüm; tesadüf ve iyi dostlar buna mani oldu. Sonradan bu şekilde neşrini ben de münasip gördüm. Tab'ma beni teşvik eden, tashih ve neşrile alâkadar olan aziz dostum Avni İnsel'e bu kitabı ithaf ederim.» (I-V-941 H. Z. Ülken) Bir yayınevinin adını taşımayan, Şirketi Mürettibiye Basımevinde (Nu. 73) hazırlanmış eser, 272 sayfa, 75 kuruş. Arkada bir sayfalık düzeltme cetveli var; ama kitap içindeki dizgi-düzeltiler yanlışı sayısız.

Elimizdeki ikinci cilt «*Yarım Adam*». İç kapakta gene 1941 tarihi var; dış kapakta 1943. Gene yayınevi gösterilmemiş, aynı matbaanın ürünü. En sonda ise kapital harflerle bir not: «Bu kitap bin dokuz yüz otuz altı yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiş ve bin dokuz yüz kırk bir yılında basılmaya başlıyarak bin dokuz yüz kırk üç ağustosunda tamamlanmıştır.» 256. sayfaya kadar iyi cins bir kâğıt, ondan sonrası kalitece düşük. 382 sayfa, 150 kuruş. En ilginç, iç kapak arkasındaki adlı liste: «İNSAN MEDDÜCEZRİ-1 — Bağ Bozumu (basılıyor) 2 — Yarım Adam 3 — Posta Yolu 4 — Kurtlar ve Kuzular (hazırlanıyor) 5 — Halil Pertev (hazırlanıyor) 6 — Göç (hazırlanıyor) 7 — Deli Dumrul (hazırlanıyor). 8 — Yeni Komediya (hazırlanıyor). Altında Tercüme Eserler: Rüzgâr Gibi Geçti (3 cilt) Margaret Mitchell'den (Avni İnsel'le beraber), Kocalık Budalası (Dostoevsky'den) Basılmamış (Bana göre karıştıramadığımız o sandığın küçük bir parçası daha).

Dizgi ve düzelti ihmallerini, yazım yanlışılarını, kâğıt cinsindeki değişiklikleri... bilerek andım; bu kitapların, İkinci Dünya Savaşı'nın yoksunlukları içinde ne kadar güçlükle,

ne kadar uzun sürede, ne gibi olanaksızlıklarla yarım kaldığını düşünemememiz için.

Biraz da hayalimi işletiyorum. Hilmi Ziya Ülken'in seçtiği adların, bir oluşum ve gelişimi belirlediğine inanarak. Herhalde Bağ Bozumu, Mütareke öncesinde bozgunu ve yıkılışı konu edinecekti; Yarım Adam, Mütarekenin hemen başındaki ilk altı ayı ve Kuvayı Milliye'nin hâlâ Kuvayı Bâgiye diye de tanındığı bulanık tedirginliği anlatıyor. Posta Yolu'nda artık İstanbul-Anadolu ilişkisi başlamış; fakat eski İttihatçıların hepsi yerlerini tam alamamışlardır. Kurtlar ve Kuzu'lar'da savaşı destekleyen eşraf ve Anadolu burjuvazisiyle savaşa kurban edilecek halk kütlesinin çelişkisi verilecekti sanıyorum. Çünkü Posta Yolu'nda Murad'm baş düşman saydığı avukat Halil Pertev'e ayrı bir cilt ayrılmıştır; İstanbul, zaferden sonra da Anadolu'ya egemen olacak gibidir. Gene de Göç başlamış, başkent Ankara yeni bir oluşumun çağrısını yaymıştır. Deli Dumrul, umutsuz bir kurtuluşu anlatan savaş romanı olacaksa da savaş sonu umulanların gelmeyişi de «Yeni Komedyâ» diye adlandırılabilir. Her ciltte değişik baş kahramanlar, öteki ciltlerdeki çevrelerinde hep birbirine değinerek yaşıyorlar; söz gelimi Posta Yolu'nun baş kişisi Murat, Yarım Adam'm baş kişisi Mehmet Demir'le daha 28. sayfada birliktedir: «Hepsi ayrı ayrı samimiydi: İttihatçılar vatanperver, hamiyetli ve ateşliydi. Muhalifler kanuncu, emre ve an'aneye mutiydi. An'ane ve hürriyet, *med ve cezir, Anadolu ve Rumeli* çarpışıyordu. Fakat bu muazzam çarpışma, parçalanmadan başka hiçbir yeni ateş çıkarmıyordu. *Her iki tarafa aleyhtar olduğu için tek başına kalan* genç bir muharrir, Mehmet Demir de şöyle düşünüyordu: —Yarayı deştğim için mazur görün! İttihatçı hamiyetlidir, cesurdur diyorsunuz; cesaret nedir? Mevki hırsı için adam vurmak mı? Buna cesaret değil, kabile vendetta'sı denir. İtilâfçı kanuna muti diyorsunuz. Kimin kanunu? Aradığınız cesaret nerede? Halk için cüret gösteren, asıl kütle uğruna kendini feda eden nerede? Fırkalarınız bir bardak suda fırtına yapıyor. Asıl yaraya hangisi dokunabildi? Millet namına ortaya çıkanların hangisi asıl davaya girdi? Felâket şurda ki hepsi ayrı yolda kendi yağmasına milleti siper ediyor... Bu sözler o gün için fazla erkendi. Bir kısmı onu anlamadı. Bir kısmı bir şeyleri sezdi ve tehlikeyi hissederek onu susturmaya ça-

lıştı. Bu adam, zekâsına ve bilgisine rağmen, boğuna unutulmamıştı! Hiçbir hizip onu sevmiyordu. Her tarafta şüpheyle karşılanıyordu. 'Kıymetlidir, âlimdir, Geçimsiz olmasa'. 'Parlak söylüyor, hayalperestini biri!' 'Daha tecrübesiz, zamanla kalıba girer' diyenler yüzünden bütün teşebbüsleri dağıtılıyor ve tek başına (Yarım Adam) kalıyordu. Murad, bu içtimalardan beklediği neticeyi alamayınca yine *kendi işini yürütme*yi düşündü.» (29).

Nedir örneğin Murat'ın işi? Herkesin el yordamıyla gerçeği aradığı Mütareke karanlığında, bütün tarafların (İngilizlerin, Padişah-Halifenin, Mustafa Kemal'in, Enver Paşa'nın...) ikili oynadıkları bu umutsuz dönemde asıl gerçek, anlatımını gene de Atatürk'ün Falih Rıfkı'ya söylediklerinde buluyor sanırım: «Çocuğum Anadolu hareketine katılmayanlar da katılanlar kadar haklı çıkabilirlerdi. Ben Erzurum'dan İzmir'e, bir elimde tabanca, bir elimde darağacı, öyle geldim.» (Çankaya). Bu ortamda Murat'ın işi, hâlâ değerini yitirmemiş görünen İttihatçı kabadayılığının bütün özellikleriyle, o eski iktidar dönemine yeniden kavuşabilmek için bir şeyler yapmaktır; hep el yordamıyla.

Romanımızda mütareke dönemi, önemli bir zaman dilimidir. Hele o dönemi yaşamış olanlar için (unutmayalım H. Z. Ülken'in 1901 doğumlu olduğunu ve 1921'de Mülkiye'yi bitirip Sabahattin Selek'in «Anadolu İhtilâli» adlı güçlü eserinde nesnel özelliklerini çok iyi tanımladığı bu geçiş aşaması, pek çok kişi için gerçek bir sınav zamanıdır. Kimisi Avrupa'dan yurda hiç dönmez, kimisi yurt dışına çıkmanın türlü yollarını bulur, kimi Malta sürgünündedir, çok azı vaktli bir Anadolu katılışında. *Çoğunluk* gene de İstanbul'da kalarak... **BEKLER**. Öyle görünüyor ki Hilmi Ziya Ülken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan sonra ama Kemal Tahir'den önce davranarak, İmparatorluğun yıkılışından başlayıp Yeni Türkiye'nin kuruluş sonralarına kadar uzanan büyük bir yorum bileşiğinin hazırlığındaydı; onun için Mütarekenin ilk aylarına iki ayrı cilt ayırmış, daha Anadolu eyleminin içine girmemiş konu geciktirmeleriyle işine iyice temelden başlamış, Mustafa Kemal adının bir kez bile geçmediği bu umut dönemi bile olmayan karanlık tedirginlikte, sonraki Anadolu devletinin asıl ipliklerini dokumaya katmak istemişti. Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore - Yaban - Ankara - Pano-

rama dizisinde yaptığı; Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanları-Esir Şehrin Mahpusu - Yorgun Savaşçı - Yol Ayrımı - Kurt Kanunu dizisinde gerçekleştirdiği hesaplaşmayı o daha köklü bir bileşimle kökünden anlatmaya girişmişti. Bu arada birkaç önemli Mütareke romanı daha sayabiliriz: Üç İstanbul (Mithat Cemal), Yıldız Yağmuru (Faruk Nafiz Çamlıbel), İstanbul'un Bir-İç-Yüzü (Refik Halit Karay), Göç (Yusuf Ziya Ortaç), Sahnenin Dışındakiler (Ahmet Hamdi Tanpınar), Kesik Baş (Hüseyin Rahmi Gürpınar), Kurtlar Sofrası - Sirtlan Payı (Attilâ İlhan), Kutsal İsyân (Hasan İzzettin Dinamo), Var Olmak (İlhan Tarus)... Nice anı etkisi arasında Falih Rıfkı'nın yayınladığı Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri, Atay'ın Batış Yılları derlemesi, Beyatlı'nın Eğil Dağlar'daki gazete yazıları, Halide Edip Adıvar'ın Mor Salkımlı Ev'le Türk'ün Ateşle İmtihanı, R. Eşref Ünaydın'ın Diyorlar ki soruşturması, Çamlıbel'in Canavar oyunu... akla gelir. Anadolu, daha edebiyatımıza girmemiş gibidir.

Bağ Bozumu elimizde olmadığına göre işe *Yarım Adam'* dan başlayalım; konu özetinin gelişimi izinde. 1919 sonbaharı, işgal İstanbul'undan Mudanya'ya yönelen Nilüfer vapurunda sekiz saatlik yolculuk: «Koca saltanatın yerinde yeller esiyor. Harp dönüşü.. bir mahşer. Bu mahşer dünyanın en büyük saltanatlarından birinin dört bucağmdan koparak İstanbul'a dönüyor. Şehrin birer köşesine sığmıyor. Beş asırlık yatağına çekilmiş, Roma'dan, Çin'den, İran'dan *büyük bir meddin cezri.* (6) (Ülken, büyük atılımlardan küçük savunulara geçecek olan aydınlarımızın bireysel gelgitlerini de anlatma amacındadır; her birine ayrı ayrı yaklaşımlar sağlayarak). Aynı sayfada mütareke İstanbul'unu betimleyen çok güçlü bir çelişkiler betimlemesi. Sonra şu satırlarla Anadolu'nun ayamazlık durumu: «Yunan karaya asker çıkardığı günden beri memlekette bir kıpırdanma var. Fakat hâlâ Anadolu şehirleri eski rüyalarından uyanmamıştı. Yeşil Bursa, İstanbul'un yanı başında, *hülya ve sükûn şehri, inzivaya çekilenlerin aradığı cehitsiz ve buhransız saadeti bol bol vermek için yorgun ruhlara açılmış bir kucak gibi hâlâ bekliyor.* (Bir eşini Tanpınar'da gördüğümüz bu bol sıfatla güçlü betimleme üslubu ve psikolojik derinlikler arayışı, Hilmi Ziya'nın romancılık özelliklerinin başında gelmektedir). Yıllarca batıda kalmış ve ülkesini hiç tanımayan Mehmet Demir.. halk karşısında ra-

hatsız, kaygılı ve tiksintilidir. «Onun hiç hoşlanmadığı şey hali (şimdiki zamanı) yaşamak'tır (Yıllarca aydınlarımız ve yazarlarımız aynı çelişkiyi yaşadılar. Mutluluğu ya çeşitli geçmişlerde aradılar: M. A. Ersoy, Y. K. Beyatlı, Namık Kemal.. Ya tatlı gelecekte: Tevfik Fikret, Nâzım Hikmet...)» 9. sayfa, bu bakımdan bütün anahtarları vermekte, Demir'in düşünsel ve ruhsal portresi tam olarak çizilmektedir. Hızlanıyorum: Altı aylık bir süre içinde Demir, Nurinnisa ile romantikçe sevişir, Bursa'da onun babası Kurdoğlu Bekir Beyle bir gazete kurar, iş-işçi-patron sorunlarına ışık tutan yazılar yazar, intihar edecek olan dengesiz Ali Sabir ve güçlü yargıç Cemal'le arkadaşlık kurar, çarşı ağası Hacı Kâmil'e karşı gelmeye uğraşır, eylemsiz hayalperestliği yüzünden Nur'u onun oğlu Şevki'ye kaptırır, matbaasının yanmasıyla (yakılmasıyla) İstanbul'a döner, çeşitli aranımlar arasında hep yalnız kalarak kısa bir mütareke sefahati yaşar (kolejli Feriha Fikret'in Sodom-Gomore salonunda), «İçindeki rüya ateşini söndürmeden insanları tanıyamadığı için» (52) *tam adam olamadan* hep yarım kalarak yeniden Bursa'ya döner. Nur'u yanında götüremeden ve Şevki ile babasına karşı hiçbir zafer kazanamadan Anadolu yaylasına doğru — gene yalnız — yola çıkar. Halk, Yunan işgaline karşı kayıtsız ve bezgin, aydınlar kişisel bunalımlar içinde yenik ve bitkin, ülke yoksul ve yorgundur; daha umudun bile ışığı yoktur bu altı aylık sürede. Çamlıbel'in inancı da yoktur Demir'de: «*Doğar aç midelerden nur topu ihtilâller*». Bu büyük dokümal eserinin 318. sayfasından aktardığım iki küçük paragrafın gerçeklerine, lütfen kırk beş yıl sonraki bugünün aynasında bir kez daha bakınız: «Yazılarında zinde bir hayatı telkin ediyordu. Halbuki bizzat kendisi ve arkadaşları hastaydı. O, hakiki dostluk arıyordu; fakat onların her gün birbirini aldatmaktan başka bir şey yapmadıklarını pekâlâ görüyordu. *Kuvvetini işçi ve köylüden alacak bir fikre inanıyor. Fakat etrafına toplanan bir avuç adamda ne işçi, ne de köylü var; cür'etini kaybetmiş memurlara ve evhamlılara dayandığını biliyordu. Eski bir darbimeselin dediği gibi bu çamur üstüne bina kurmak değil de neydi?*

Etrafında herşey temelsiz, dalgalarla sürüklenip gitmeğe mahkûmdu. *Hiçbir şey yerli yerinde değildi. İrat sahipleri sosyalist ve işçiler dindardı. Münevverler mistik ve halk ilme*

hevesliydi. Askerler tüccar ve tüccarlar siyasiydi. Haydutlar itibar yerinde ve eşraf mahkeme kapılarındaydı..»

Yarım Adam'da — her ilk romanda bulunması hemen hemen doğal olan — otobiyografi öğelerine rastlanmaz değildir; Mütareke döneminde yirmi yaşlarında bulunan Ülken, ilk gençliğinin ileri düşünceler rüyasıyla halktan uzak yalnızlığını, kütleden umut beklerken onlara aykırı öznelliğini eleştirir gibidir; arada da yitirilmiş bir aşk ve cinsellik ilişkisinin kuruntulu dengesizlikleri. Yurdu aramak, ulusu bulmak yolunda nice zaman israf etmiş Türk aydınının ilk umutsuz kaygılar dönemi. Romanın yan kişileri Ali Sabir (morfinci), Cemalettin Şakir (gerçekçi aydın örneği), halk adamı kâtip Niyazi, Posta Yolu'ndaki Murat'ın İttihatçı artıkları, Kurdoğlu Bekir Bey, mutsuz kızı Fahrünnisa, onun dakik ve bencil kocası Zeki, Kazlıçeşme işçileri, Nurinnisa, Hacı Toran ve oğlu Şevki, Yunan hapsi, küçük boyacı Yusuf, dedikodusu bol dar toplumsal çevre (Bursa), duvarında Marx'm resmi asılı olan tek kişilik Rıza Bey sosyal-demokrat fırkası.. Kurtuluşu *Öbür Kıyıda* (334) bulacağını sezerek Anadolu yaylasına yalnız açılış: «*Tenha koyu, şen cephele kasriyle Küçükusu/Ardında vatan semtinin ormanları kuytu..»*

Romanın 9., 103., 260., 281., 294., 320., 331-332., 329, 334., 360., 363., 366... sayfalarındaki eleştiri ve özeleştirilere katılmamazlık edemezsiniz. Atatürk Nutuk'unun ilk sayfalarındaki bölünüş betimlemesi ise, Mehmet Demir'in şu savunusu satırlarına yansımış gibidir: «Rüya görmekle itham ettin. Belki hakkın var. Fakat rüya gören yalnız ben miyim? Gözlerini hakikate açmış tek insan var mı? *Kimi çıplak bir orduyla Turan'ın rüyasını görür, kimi çatlak bir toprak ve aç bir halkın üzerinde zaferlerin rüyasını görür* (Şüphesiz Enver Paşa düşçülüğüyle Mustafa Kemal'in umutsuz girişimi söz konusu edilmektedir). Kimi gırtlığına kadar borca batar, Lord saraylarının halini yaşar (Sodom-Gomore payitahtının savruk israfı). Kimi kızlarını satıp rakı sofrasında yiyecek kadar alçalır (Nur'un özgeçisine razı olan borçlu Bekir Bey babalığı); daha hâlâ vatan, hürriyet rüyası görür (Bekir Bey üstüste birkaç gazete batırmış, Hacı Toran'a sorumsuzca borçlanmıştır) (319). İki kızı da mutsuz evliliklerde harcanacak; ilk bakışta namuslu bir aydın evi sanılan bu dağınık ve dengesiz yuva, bütünüyle yıkılacaktır.

Kısaca *Yarım Adam*, gerçekliğine herkesin neden sonra inanabildiği Kurtuluş Savaşının hiçbir umut aydınlığı yokken ve halk liderini bulamamış dağınıklık içinde bütün yenilgileri kabullenmişken.. Mütarekenin en karanlık ilk altı aylık döneminde «vatan arayışları» bile el yordamıyla yapılırken, ileri Türk aydınının yalnızlığını, umarsızlığını, mutsuzluğunu, inançla inançsızlık arasındaki denge hazırlıklarını; «ışık karanlıkta gizliyen» en umutsuz umuda doğru yönelen sezgi dönemini başarıyla anlatmaktadır diyeceğim. Bir büyük dizinin başlangıç cildi (Tekrarlıyorum: Mustafa Kemal'in adı bir kez bile geçmez kitap sayfalarında). Mehmet Demir — belki değil inandırıcı bir olasılıkla — Hilmi Ziya Ülken'in kendi özeleştiri ve gözlemlerini yüklenmiş kişidir; ama onda Murat'ın gibi kesin bir son değil bütün olanakların umudu vardır. Tefik Fikret'in deyişiyle *İnsan: Rabb-i Mümkinat*.

Posta Yolu, Marmara kıyılarında örgütlenmeye girişmiş silah kaçıran komitecilerin köy yolculuklarıyla başlar: «Çalışmak.. daima çalışmak! Bu tamtakır topraklar elimizde cennete dönecek.» (19). Artık aranımlar yakın bir gerçeğe dönüşmüş, aranan yurdun Anadolu olacağı kesinleşmiş gibidir. (Faliş Rıfki Atay'ın kumandanı Cemal Paşa da Suriye bozgunuyla İstanbul'a dönerken, Anadolu bozkırının çaresizliği karşısında aynı yerinmeyi duyacak: Keşki vazifem buralarda olsaydı, diyecektir. Atay, ekler: «Keşki vazifesi buralarda olsaydı. O altın sağnağı ve enerji fırtması bu durgun, boş, yıkık topraklar üstünden esseydi-Zeytindağı). Murat ve arkadaşları, «halka rağmen halk için» ilkesinde, ama aynı zamanda İttihatçılık rüyasındadırlar. Ferik babasından miras kalmış saray yavrusu konağında (Fatih) aşk ve eğlence içinde yaşayan Murat, Rumeli'nden göç etmiş bir Makedonya derebeyinin soyundan gelmektedir «*Cezrin fırlattığı bir taş gibi*» (17). İtilâfçıların sevgilisi, saraya mensup avukat Halil Perteş (20), bir yandan da Anadolu yengisinin olasılığını hesaba alarak İttihatçı Murat'ı Savunur. Neriman'la (arada Dunaşka ile yarım) sevişen Murat, Bursa'nın işgal günlerinde, «bütün eğlenceleri rakı» (40) olan bir dostlar çevresi arasında aranımlar içindedir (başta vatani bulmak sevdası, 43). Mehmet Demir'in tersine çok güçlü, sağlıklı, yüzme şampiyonu, silah ustası Murat «Adam öldürmek büyük şeydir» diye dü-

şünmektedir (51). Halil Pertev'in evinde ise savaş zenginlerinin sermayesi birleşmekte, Mütareke vurgunları için planlar yapılmakta, bu arada genç kız Seniha Pertev kurgunlukla, nefretle baba evinden uzaklaşmaktadır (Arada inandırıcılığı eksik bir atlayış. Samatya'da tek başına kürek çeken Seniha, kayığı batınca?, Anadolu'ya silah kaçırmakta olan Murat'ın takasmca kurtarılır; birlikte yolculuk).

Sakarya kıyılarına kadar uzanan bozkır yolculuğunda Murat'ın aşkı başlar: «Hayatında bir kadına karşı ilk defa zaaf göstermektedir. Kadın ona göre *bütün hayat gibi bir oyundur*. 'Mühim olan yaşamak değil, yaşamakta gösterilen cesarettir'. (Murat'ın her zaman tekrarladığı bu söz, sanırım kitabın başına alınmış ve çevirisi verilmemiş olan H. Valpole'un şu tümcesidir: It is not life that matters, it is the courage that you bring to it.' (90, 3). Murat, düşmemek için herşeyi çiğneyebilen İttihatçı eğitimindedir. Bir direnişi örgütlemek için Kütahya yakınlarındaki bir köyde halkı ezen Murat (91-112), savaştan Orta Anadolu serüveninde ama hep tek başmadır; I. İnönü savaşı sonrası, II. İnönü öncesinde Murat ve nikâhsız yaşadığı hastabakıcı Seniha Eskişehir'de asker toplama hizmetindedirler. Geceleri üstünde çalıştığı gizli evrakın gizini (123) kimse bilmez, romancı da çitlatmaz. Yunan saldırısıyla güçlü bir savaş betimlemesi (134-153), sonra işsiz Ankara günleri vardır (155-163). Bundan sonrası — ne iş yaptığı pek belli olmadan — Murat'ın Maraş günleridir (163). Seniha Ankara'da kalmış, direniş cephesine katılmıştır. Murat, kendini rakıya feda eden Türk aydınının bir örneği olarak yaşar; 195. sayfada kendi özeleştirisini yapacaktır: «*Ne şimdi, ne eskiden bir fikir ardından koştum! Şu muhakkak, hiçbir zaman inanmadım. İnsanları basamak, fikirleri kanat gibi kullandım. Gözümde uçmaktan, daha yükseklerde uçmaktan gayri bir şey yoktu. İşte felâketimi hazırlayan.*» Ve işte İttihatçı ahlakı. Bütün o Enver-Talât-Cemal.. paşalar üçlüsünün ardından gidenler, aynı yazgıyı paylaşmadılar mı? Halkıyla bütünleşen Mustafa Kemal ise, en inanılmaz utkuyu kazanmadı mı?

Arada Dr. Ali Bey, Maraş çevrelerinde gezintiler, «Daima daha yukarı.. Bu âlemde iradeden büyük ne var.. Kuvvet, herşeyin üstünde kuvvet» (205) diyen iki arkadaşın bol

rakılı sefahat yaşamları, Murat'ın humması ve yalnızlığında büyüttüğü aşk özlemleri, Seniha'nın bozkır başkentindeki yalnız yaşamı, Seniha'nın Maraş'a gidişi, birlikte Ankara'ya dönüş, yolculuk izlenimleri, Sakarya Savaşı (216'dan başlayarak 226'ya kadar Anadolu kamuoyu), kırgın ve küskün İstanbul'a dönüş. Eski komite arkadaşlarının enkazıyla artık hiçbir şey yapamayacağını anlayan Murat'ın tekil karamsarlığı: «*Daha cüretli, daha yüksek bir hayata varmak mümkün değilse, sade yaşamının ne manası var?*» (224). Ve İttihatçılık rüyasının sonuna varmanın bilinci:

«*Nice emelleri olan bu koskoca heyet nereye gitti? Hind yollarında şan-ü şeref arayanlar ne oldu? Turan nerede? Kızılma âşıkları birden kayıplara mı karıştı? Cüretin, aşkın, heyecanın yerini neden bu kapkara korku bulutları kapladı? Vatanın yüreğini alev sardığı zaman, bir sığınağa tıkulmuş gibi neden izbelere sokuldular? Daima baş olmak, daima önde gitmek isteyenler şimdi adlarını unutturmak için gizlenecek yer mi arıyor?*» (228).

Evet, vaktinde Anadolu eylemine bütün benlikleriyle katılmayıp kişisel ve özel kurtuluş yolları aramış olan İttihatçı artıklarının dramıdır bu. Ve hâlâ aynı yöntemdedirler: «Ümidi onları tekrar toplamaktı. Dönünceye kadar yeisini yalnız bu düşünce durduruyordu: İhmal edilmenin azabından, *sırf kendine mahsus olan jestiyle yeni bir darbe hazırlayarak kurtulmak*. Bu sefer, unutulmuş bir gölge gibi değil, Balkanlarda öğrendiği bir vuruş tarzıyla bozgunu durduracak *yeni hareketin başına geçmek*.» (228).

Halil Pertev'i temizleyemeyen Murat, onun bütün bileşkesini iyi bilmektedir: «Bu adamın sarayla sıkı teması vardı. Bu teması, vaktiyle Almanlara ve şimdi İngilizlere casusluk eden yüksek tabakadan mürebbiyeye yetişmiş kaymvaldesi hanım yardımıyla her tarafa dalbudak salmasını temin ediyordu: Bir yandan yalancı şahitlerle sahte vârisler çıkararak büyük servetleri paylaşırken bir taraftan Mason Locasında fazilet pâyesi alıyor, Ocağa giriyor (Türkocağı), Millicilerle dost oluyor, İslam mahfellerine hizmet ediyor, gençlerin hâmisî, muhaliflerin gizli taraftarı görünüyor. Ve hepsinin üstünde bu adam, perde altından İtilâf kabinesinin gölge kah-

ramanlarını değnekle idare için gözü siyasî barometrede, her an fırsat kolluyordu.» (233).

Ama bu adam, sevdiği kadının, Seniha'nın babasıdır. Seniha ise hep şu ilkeleri aşılamaaya çalışmaktadır Murat'a : «İddiasız, azametsiz, en basit işlerin kahramanlığı; kapıların en küçüğü ve geçitlerin en zorlusu» (234; İncil de öyle der: Dar kapıdan geçiniz). Dumlupınar zaferi kazanılmış ve Halil Pertev, Murat daha kıpırdamadan, Ankara gücünün yanında yeni yerini almıştır hemen (236-239). Birdenbire safaların en gerisine atıldığıнын bilincine varan Murat (240), bayrağı düşürdüğüünün farkına varınca «herşeyi kaybettiği zamanda yalnız sevdiği kadını kazanmanın yetip yetmeyeceği» (241) düşüncesinde kararsız ve eylemsiz gibidir; hem «Asıl memleket, asıl halk için ne yaptık» diye kendini suçlamakta (243), Kara Kemal'le çalıştığı günlerin hesabını veremeyince de yalnız başına kent içinde bir şeyler aramaktadır. «Meyhanelerde Sterling hüküm sürüyor: Takımla yol çevirenler, kahvelerden halkı sökü� çıkaranlar, azametli başlar, esmer, sarı ve simsiyah derili sürülerle müstemleke askeri. Adım başında dilenci, fahişe, kırbaç ve polis; sokaklara düşmüş, sürünen saltanatlar üstünde yalnız, bu, günlük efendilerin sesi var.» (245). İmparatorluğun bütün rüyalarına alahaismarladık diyen Faliş Rıfki gibi, son sultanın zavallı geçişini gözler (248); son gerçeği bulmuş gibi olur: «Ehram altında ezilenler ıstırapı tanıyor; hakikaten yalnız onların büyük kahramanları var.» (249). «İsteklerimiz zayıf, sevgimiz zayıf, kinimiz kine benzemez. Zevkimiz nedametler içinde yarım. Biz işte ordayız, kaybolacak ruhların ârafında» diye söylenerek yolu bitirir, utancından o gece Seniha ile konuşamaz (249). Manevî işkencesi maddî bir acıya dönüşmüş, kırk derececelik bir hummanın sıtmasını getirmiştir.

Murat'ın dönmediği Neriman'ın intiharı (254) Murat'ı bu kez bir sinir bunalımı içine de atmıştır. «Bütün bu Posta Yolu'nda kendisine hep bağlı kalmış olan» (256) Seniha'nın varlığına karşın «Günahlarınm kâbusu içinde ve ne Allah'a ne Şeytan'a inanarak», «Lenin deccalma da inanmak istemiyerek» (256) tam bir karmaşa içindedir. En pahalı hediyelerini sevdiği kadına vererek eşyasını arttırmaya çıkarır (263); onbinlerce lira ile «ömründe görmediği bu hazine ile kimin

imdadına koşacağına» (266) karar vermeden, paraları ateşe atmayı düşünüp vazgeçerek, kendisinden salonunu ekâbire açabilmek için ödünç isteyen Üstadı Azama istediğini vererek, bütün eski dostlarına elindekilerin tümünü dağıtır (267); Ayasofya Camiine giderek eski bir bildik olan imamm delâletiyle kürsüye çıkar, halka seslenir, «*Sizden yalnız iman istiyorum*» (268) der. «Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar ve bütün şark mahallelerinin halkı onu gözyaşlarıyla» dinlemiştir..

Ertesi gün gambotların işaretini dinlememiş olan Murat'ın batan teknesi ve cesedi bulunmuş; kendisi «sergüzeştçi bir şahıs» diye nitelenmiştir gazete sütunlarında. Artık babasına dönmeyen Seniha, «tekrar Anadolu'ya giderek Posta Yolu'nda Murat'ın yarım bıraktığı hayata daldı» diye biter roman. Belki de orada, eylemi zayıf ama düşünceleri sağlıklı olan Mehmet Demir'le karşılaşacaktır. Ne bilelim? Dizinin öteki kitapları yok ki elimizde.

Sekiz kitap olarak tasarlanmış — belki de bazıları yazılmış, baskıya hazırlanmış — İNSAN MEDDÜCEZRİ, yazık ki burada bitiyor. Keşki bilim adamlığı uğraşı, romancı Hilmi Ziya Ülken'in çabasını engellemeseydi; keşki hocalık zamanlarının bir bölümü yazarlık emeğine daha çok ayrılabilseydi. Yazılamamış, bitirilememiş, yayımlanamamış olmasına en çok yerinegeğimiz güçlü ve başarılı bir dizinin yalnızca iki cildiyle baş başayız. «*Geldi geçti bahar yeli/Şarkılar yarıda kaldı/Bütün bahçeler kilitli/Anahtar Tanrı'da kaldı/Geldi çattı en son ölmek/Yanıyor güneşte petek/Ne bir yemiş, ne bir çiçek/Bütün bal arıda kaldı*» (Sanatçının Ölümü - Cahit Sıtkı Tarancı). Gerçi çok şey bıraktı Hilmi Ziya Hoca: Otuzdan fazla eseri arasında unutulmayacak neler var. Ama kırk beş yıl önce başladığı romancılık çalışmasının daha çok ürününü devşiremediği için gene de bir yerinmeye konu olmalıdır.

Görülüyor ki *İnsan Meddücezri*, İmparatorluğun II. Meşrutiyet döneminden başlayarak yıkılışına giden gelgit'e koşut olarak devletimizin kurtuluş yollarını arayan bütün önerilerin de gelgitini vermeyi amaçlamış büyük bir bileşimdir. İki cildin altı yüz sayfasında yalnızca Mütarekenin ilk aylarını ve iflâs etmiş İttihatçılığın nedenlerini açıklayan roman, Anadolu İhtilâlinin perde arkasında, Mustafa Kemal cephesinin

oluşumuna, zaferin sonuçlarına, yeni devletin özelliklerine, Cumhuriyet devrimine, Atatürk dönemine... uzanamadan eksik bir panoramanın yarım çalışması görünümündedir. Tek tek okunuşları büyük haz veren bu iki güçlü roman, bize eşlerinin aranışını da birlikte getirmektedir. Bir toplumbilimci yönteminin geniş kapsamıyla ele alınmış bu zaman dilimi, onu yaşayan kişilerin psikolojik bunalımlarını hiç ihmal etmeden tam bir nesnellikle işlenmektedir. Romancı Hilmi Ziya Ülken'in anısı önünde saygıyla eğilmemiz gerek. Eğiliyorum.

